

Spatial arrangement in the novel of *possible night*

Hayedeh Banaei ¹ | Ali Hossein Razani ^{* 2} | Kobra Bahmani ³ |
Javad Torabpour ⁴

1. Department of Persian language and literature, Dorood Branch, Islamic Azad University, Dorood, Iran. Email: h.banayi@yahoo.com
2. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Dorood Branch, Islamic Azad University, Dorood, Iran. Email: dr_razani@yahoo.com
3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Dorood Branch, Islamic Azad University, Dorood, Iran. Email: bahmanikobra@yahoo.com
4. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Dorood Branch, Islamic Azad University, Dorood, Iran. Email: dr.torabpoor@gmail.com

---

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received: 04/07/2021
Received in revised form:
14/04/2022
Accepted: 16/04/2022

Keywords:

Shahsavari,
Possible night,
create space,
Symbolic space,
Individual space.

ABSTRACT

Mohammad Hassan Shahsavari's novel "Possible Night" is a met-story that has benefited from postmodernist storytelling techniques. Shahsavari has effectively utilized the element of space in designing this narrative and the story-making process, The atmosphere of the story casts a shadow over the whole narrative and is directly related to the performance of the characters, transformation is the most prominent feature of space in the novel, as the story has a symbolic overall space and several individual spaces; the beginning of the story comes with a verse of Hafez of the whole book. The general setting of the story has moved on to the theme that there is no certainty and reality in life and anything can happen. Each chapter is also shaped by the transformation of space, relying on the description and tone of the characters, the three romantic, logical, and love-hate spaces, each of these spaces interacts with the other space in a general space. The present article examines the question of how space is in the novel and how it affects its narrative, the creation of space in the novel has been investigated.

Cite this article: Banaei, H., Razani, A.H., Bahmani, K. & Torabpour, J. (2022). Spatial arrangement in the novel of *possible night*. *Research Journal in Narrative Literature*, 11(3), 73-90.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/RP.2021.6397.1331

فضاسازی در رمان شبِ ممکن

هایده بنایی^۱ | علی حسین رازانی*^۲ | کبری بهمنی^۳ | جواد تراب پور^۴

۱. گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد دورود، دانشگاه آزاد اسلامی، دورود، ایران. رایانامه: h.banayi@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد دورود، دانشگاه آزاد اسلامی، دورود، ایران.

رایانامه: dr_razani@yahoo.com

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد دورود، دانشگاه آزاد اسلامی، دورود، ایران. رایانامه: bahmanikobra@yahoo.com

۴. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد دورود، دانشگاه آزاد اسلامی، دورود، ایران. رایانامه: dr.torabpoor@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

رمان شبِ ممکن نوشته محمدحسن شهبوساری، یک فراداستان است که از شیوه‌های نگارش

مقاله پژوهشی

داستان‌های پست‌مدرنیسم بهره برده است. شهبوساری در طرح این روایت و فرآیند معناسازی داستان،

تاریخ دریافت: ۱۳/۰۴/۱۴۰۰

از عنصر فضا به نحو مؤثری بهره برده است. فضای حاکم بر داستان بر کل روایت سایه افکنده و

تاریخ بازنگری: ۲۵/۰۱/۱۴۰۱

ارتباط مستقیمی با عملکرد شخصیت‌ها دارد. دگرگونی، بارزترین ویژگی فضا در این رمان است،

تاریخ پذیرش: ۲۷/۰۱/۱۴۰۱

به گونه‌ای که داستان یک فضای کلی نمادین و چندین فضای فردی دارد؛ ابتدای داستان، با بیتی از

حافظ به منظور براءت استهلال کل کتاب آمده است. فضاسازی کلی داستان در جهت این مضمون

واژه‌های کلیدی:

پیش رفته است که قطعیت و واقعیتی در زندگی وجود ندارد و هر چیزی می‌تواند امکان وقوع پیدا

شهبوساری،

کند. در هر فصل نیز با دگرگونی فضا، با تکیه بر توصیف و لحن شخصیت‌ها، سه فضای رمانتیک،

شبِ ممکن،

منطقی و فضای عشق و نفرت ایجاد شده است. هر کدام از این فضاها در تعامل با فضای دیگر قرار

فضاسازی،

دارد که در فضای کلی با هم قرار گرفته‌اند. در مقاله حاضر با طرح این سؤال که عنصر فضا در رمان

فضای نمادین،

چگونه است؟ و چه تأثیری بر سیر روایی آن ایجاد کرده است؟ فضاسازی رمان بررسی شده است.

فضای فردی.

استناد: بنایی، هایده؛ رازانی، علی حسین؛ بهمنی، کبری و تراب پور، جواد (۱۴۰۱). فضاسازی در رمان شبِ ممکن. پژوهشنامه ادبیات

داستانی، ۱۱(۳)، ۷۳-۹۰.

حق مؤلف © نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/RP.2021.6397.1331

۱. پیشگفتار

۱-۱. بیان مسأله

نویسنده با شگردهای مختلف می‌تواند در جهت مضمون، فضا سازی نماید. «فضا با شرح و توصیف، آهنگ عمل داستانی، درجه وضوح و منطقی بودن وقایع، کیفیت، گفت‌وگو و بالاتر از همه زبان نویسنده به وجود می‌آید» (لسی، ۱۳۷۱: ۲۶).

هر داستانی فضا دارد؛ اما فضا سازی یک مهارت نویسندگی است، نویسنده اگر مهارت بالاتری داشته باشد، می‌تواند با عنصر فضا، عناصر دیگر داستان را پیوردد. این مسأله در فراداستان، بسیار با اهمیت است.

«فراداستان اصطلاحی است که به نوشته‌ای داستانی اطلاق می‌شود و به شکلی خودآگاه و نظام‌مند توجه خواننده را به ماهیت یا وضعیت خود به‌عنوان امری ساختگی و مصنوع معطوف می‌کند تا از این طریق، پرسش‌هایی را درباره رابطه میان داستان و واقعیت مطرح سازد» (وؤ، ۱۳۹۰: ۹).

با توجه به ویژگی‌های پست‌مدرنیستی این گونه داستان‌ها از جمله چندزبانی، تناقض و عدم انسجام متن، فرجام‌های متعدّد گاهی چندین فضا در یک فراداستان دیده می‌شود؛ زیرا «فراداستان مفهوم رمان‌نویس در مقام خداوند را از طریق مبالغه کردن و بزرگ‌نمایی نقش خداگونه مؤلف به پرسش می‌گیرد و از این طریق، اقتدار آگاهی و ذهن را به چالش می‌کشد و از طریق نظام تصادفی و دل‌خواهی زبان، مقوله‌بندی دیگری از جهان را برقرار می‌سازد» (همان: ۳۸). بنابراین فضاهای متعدّد خارج از زبان نویسنده اصلی شکل می‌گیرد که گاه با هم متناقض هستند. رمان شب ممکن به این شیوه نوشته شده است، این رمان «یک فراداستان موفق فارسی و جلوه‌گر عدم قطعیت فرا داستانی در سطوح مختلف آن است» (ایران‌زاده و لیاقی مطلق، ۱۳۹۶: ۶۸).

موضوع داستان، روایتی از زندگی چند جوان تهرانی است که درگیر حادثه‌ای می‌شوند و آن را با دیدگاه‌های خود تفسیر می‌کنند و البته تفسیر هر کدام متناقض از دیگری است، به نظر می‌رسد، هدف نویسنده نشان‌دادن سبک زندگی آدم‌هایی است که از همه چیز فرار می‌کنند. شخصیت‌های اصلی داستان: مازیار، هاله و سمیرا هستند، همچنین زن نویسنده نیز به‌عنوان شخصیتی فرعی در داستان حضور دارد که با شخصیت‌ها ارتباط برقرار می‌کند و شخصیت‌ها درباره نوشته او اظهار نظر می‌کنند. در فصل پایانی شخصیت مرد نویسنده ظاهر می‌شود. سیر روایی داستان به صورت فصل‌بندی در پنج فصل آمده

است؛ فصل اول، اتفاق شبِ بوف است. سه فصل بعدی، سه شخصیت جداگانه راوی هستند که با نویسنده زن گفت‌وگو می‌کنند و در فصل آخر نیز، مرد نویسنده، راوی است که می‌خواهد داستانی بنویسد.

پژوهش حاضر به بررسی فضا در داستان مذکور پرداخته است، تأمل در فضای آن پرسش‌های ذیل را در ذهن ایجاد می‌کند:

۱. میزان تأثیر فضاسازی نویسنده در ره یافتن به مضمون داستان چگونه است؟
۲. فرآیند شکل‌گیری فضا در رمان چگونه است؟
۳. با توجه به ویژگی عدم قطعیت در داستان، آیا می‌توان برای فضای روایت‌ها انواع یا ابعادی برشمرد؟

شبِ ممکن از رمان‌هایی است که نیاز روز مخاطب را درک کرده است و به شیوه داستان‌پست‌مدرنیسم توانسته گوشه‌ای از واقعیت‌های جامعه را بازگو نماید. همین امر باورپذیری آن را تثبیت کرده است و توانسته در میان مخاطبان عام و خاص جا باز کند و از این عرصه به تحقیقات ادبی وارد شود. رمان مذکور اولین بار در سال (۱۳۸۸) چاپ شده و اکنون به چاپ ششم رسیده است. تاکنون چندین تحقیق در مورد آن نوشته شده است که محوریت تمامی آن‌ها بر بررسی شیوه‌های پست‌مدرنیستی آن است. پاینده (۱۳۸۹) در تحقیق «صناعت‌پردازی پسامدرن در رمان شبِ ممکن» به بررسی مؤلفه‌های پست‌مدرنیسم در رمان پرداخته است. دریاباری (۱۳۹۰) در مقاله «بررسی روایت پست‌مدرن در رمان شبِ ممکن» در ادامه مقاله پاینده، ویژگی‌های پست‌مدرنیسم را در آن کاویده است. بامشکی (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی جهان‌های موازی و معنی‌شناسی روایت» در بخشی از آن، به این رمان پرداخته و بیان کرده است: «این رمان نمونه‌ای مناسب از روایت چند جهانی است» (بامشکی، ۱۳۹۵: ۱۰۱). استاد محمدی و حسینی (۱۳۹۶) در بررسی «چندزبانی و چندصدایی، ویژگی‌های پسامدرنیسم در رمان شبِ ممکن» تلاش کرده‌اند تا پسامدرن‌بودن داستان را اثبات کنند، بنابراین از مؤلفه‌های پست‌مدرن موجود در رمان به‌خصوص مؤلفه بینامتنیت بحث می‌کنند. ایران‌زاده و لیاقی مطلق (۱۳۹۶) در مقاله «بررسی عدم قطعیت در فراداستان شبِ ممکن» معتقد هستند رمان شبِ ممکن یک فراداستان موفق فارسی و جلوه‌گر عدم قطعیت فراداستانی در سطوح مختلف آن است. در هیچ کدام از این مقاله‌ها و در نشست‌ها و مصاحبه‌ها از فضاسازی رمان بحثی نشده است. این مقاله در ادامه مقالات نوشته شده در معرفی فضا در رمان دستاوردی تازه است.

۲-۱. مبانی نظری و روش پژوهش

فضا از عناصر داستان است که در جهت تأثیر گذاری، انتقال عاطفه یا اندیشه به مخاطب در داستان به کار می‌رود. میرصادقی در تعریف آن گفته است:

«فضایی را (آرام، شوم، شاق و غیره...) که خواننده به محض ورود به دنیای مخلوق اثر ادبی، استنشاق می‌کند، فضا و رنگ می‌گویند» (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۵۳۲).

در تعریف یونسی:

«فضای داستان عبارت از شرایط و اوضاع خاصی است که داستان در آن واقع می‌شود» (یونسی، ۱۳۸۶: ۳۷۲).

فضا در نگاه کلی یک حالت عاطفی است که نویسنده به کمک عناصر دیگر ایجاد می‌کند و «عبارت است از آن حالت عاطفی‌ای که بر بخشی از یک اثر ادبی یا سرتاسر آن سایه می‌افکند و در خواننده انتظاراتی را نسبت به جریان وقایع ایجاد می‌کند» (ابرمز، ۱۳۸۴: ۱۹). با فضا سازی مناسب، مخاطب آگاه می‌تواند با اندیشه نویسنده و سیر روایت زودتر از سرانجام آشنا شود و به عبارتی اتفاق‌ها را پیشگویی کند، از طرفی دیگر، نویسنده با فضا سازی مناسب بر خواننده تأثیر می‌گذارد و او را به دنبال خود تا پایان داستان می‌کشاند. بنابراین فضا عامل ارتباط میان نویسنده و خواننده است و در کلیت «سایه‌ای است که داستان در اثر ترکیب عناصرش بر ذهن خواننده می‌افکند» (مستور، ۱۳۸۶: ۴۱). این مقاله به شکل توصیفی - تحلیلی است و برای نگارش آن از منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است.

۲. فرآیند شکل‌گیری فضا در داستان

سبک نگارش نویسنده، فصل‌بندی و چگونگی بیان محتوا، فضای کلی داستان را ساخته است. از همان ابتدای رمان، اندیشه اصلی نویسنده، با فضا سازی آغاز شده است، دقیقاً مطابق این مفهوم که «فضا و رنگ هوایی است که خواننده به محض ورود به دنیای مخلوق اثر ادبی استنشاق می‌کند» (داد، ۱۳۸۶: ۳۶۱). در این رمان نیز مخاطب از آغاز کتاب، فضای آن را احساس می‌کند، فضای داستان نشان می‌دهد که ما با یک فرادستان روبه‌رو هستیم که فضای مبهم و متناقض دارد و کشف روابط علی و معلولی آن مستلزم بازخوانی مکرر آن است. فرادستان چنین القاء می‌کند که شاید واقعیت، تقلیدی از زبانی است که نویسنده در نوشتن داستان به کار برده است؛ به بیان دیگر، شاید واقعیتی به جز توصیف‌ها یا بازی‌های کلامی وجود ندارد (پاینده، ۱۳۸۵: ۷۵-۷۷). پسامدرنیست‌ها معتقدند: «هیچ حقیقت عینی وجود ندارد. حقیقت، خود زبان است و جز آن نیست» (هارلند، ۱۳۸۵: ۳۸۰).

شهسواری با عدم انسجامی که در توصیف‌ها خلق کرده است، از ارتباط شخصیت‌ها، عمل و رفتار آن‌ها در مکان‌های نمادین، یک فضاسازی ذهنی ایجاد کرده است. این فضا با عملکرد، بینش و اهداف شخصیت‌ها گره خورده است، به گونه‌ای که عناصر دیگر داستان در فرآیند شکل‌گیری فضا مؤثر واقع شده‌اند. هر کدام از شخصیت‌ها و راوی در مورد اتفاق شب بوف از دیدگاه خود سخن می‌گویند و سخنان آن‌ها با هم متناقض است و سرانجام نیز با همین تناقض و پایان باز داستان تمام می‌شود و مخاطب، فضای شب‌های تنهایی، رعب و وحشت تهران را در ذهن خود می‌بیند که وقوع هر اتفاقی در آن امکان دارد. حسی که مخاطب از کلیت داستان می‌گیرد فضای اندوه است؛ گویی نویسنده با ترسیم این فضا درصدد این برآمده تا بگوید واقعیتی وجود ندارد. آنچه هست تاریکی شب و اتفاق‌های ناگواری است که در آن رخ می‌دهد و سرانجام آن مرگ و تنهایی است و انسان‌ها سعی دارند از این واقعیت فرار کنند.

فرآیند فضاسازی با عنوان شبِ ممکن و بیت آغازین رمان از حافظ، که بראعت استهلال^۱ از محتوای کل داستان است، آغاز شده است.

بین تا چه زاید شب آبتن است
(حافظ، ۱۳۹۳: ۳۲۶)

فریب جهان قصه روشن است

مصرع دوم بیت «شب آبتن تا چه زاید سحر»، ضرب‌المثل است، دهخدا در توضیح این ضرب‌المثل آورده «زمانی عنوان کنند که وقوع حادثه‌ای پیش‌بینی شود» (دهخدا، ۱۳۸۹: ۴۴۹).

با این بیت محتوای کلی رمان آشکار می‌گردد، مصرع اول، سخن از فریبکاری جهان است، می‌تواند اشاره به فریبکاری زبان در ترسیم اتفاق باشد، چیزی که پست‌مدرن به آن اعتقاد دارد. زبان در عین حال که روشنگر است فریبکار و پنهان‌کننده است. این بیت علاوه بر بראعت استهلال رمان، الگوی شعری پست‌مدرن است، در مصرع دوم سخن از این است که هر حادثه‌ای در این شبِ ممکن امکان اتفاق افتادن دارد. با دانستن این نکته، تناقضاتی که در روایت‌های سه شخصیت از حادثه آشنایی با هم و اتفاق شب بوف آمده است، کاملاً توجیه می‌شود که هدف نویسنده چیزی غیر از بیان این موضوع نبود، بنابراین مخاطب، داستان را دنبال می‌کند تا به سرانجام برسد؛ زیرا نویسنده او را مشتاق کرده که بداند این شب آبتن چه چیزی خواهد زائید. مخاطب، روایت متناقض مازیار و هاله و سمیرا را

۱. یکی از صنایع بدیع معنوی است. یعنی شاعر یا نویسنده در ابتدای شعر یا نوشته خود، عباراتی را بیاورد که خواننده از همان آغاز دریابد که با چه نوعی از نوشته یا شعری سر و کار دارد.

می‌خواند و شاید یکی از آن‌ها را بپذیرد.

علاوه بر براعت استهلال داستان، در چند مورد نیز با آگاهی از آثاری نام برده که به نوعی به مضمون داستان شباهت دارند و مؤلفه‌های فراداستانی در آن‌ها یافت می‌شود. بدین وسیله فضایی ایجاد شده که مخاطب آگاه با دانستن مضمون این آثار بهتر می‌تواند با رمان ارتباط برقرار کند، از جمله این موارد اشاره به نام فیلم *غریزه اصلی* (شهبواری، ۱۳۸۸: ۱۸) و *قوانین خانه سایدر* (همان: ۱۲۹) است، مضمون دو فیلم در ارتباط با رمان نشان می‌دهد ما با داستان فراواقعی روبه‌رو هستیم. همچنین اشاره به کتاب *عشق‌های خنده‌دار میلان کوندرا* (همان: ۸۸) به مضمون داستان شبیه است.

انتخاب عنوان فصل‌ها نیز به مخاطب آگاهی می‌دهد که از موضوع کلی داستان آگاه شود. این انتخاب در فصل اول بارزتر است و فضای کلی را برای سیر روایتی رمان ایجاد کرده است، بوف (جغد) نام یک رستوران زنجیره‌ای در تهران است؛ اما عنوان واژه «بوف» در ادبیات ما تداعی‌گر مفهوم بدیمنی است. جغد در ادب فارسی «هم به شومی و نامیمونی و هم بی‌خردمندی مشهور است» (شریفی، ۱۳۸۷، ج ۱: ۴۶۶). انتخاب این عنوان، خبر از حادثه شوم و هولناکی را می‌دهد. جملات اولیه روایت نیز مزید بر نام فصل، فضای غم و اندوه را ایجاد کرده است که البته نگارنده به شیوه پست‌مدرنیسم از منطق دستور زبانی عدول کرده است. جملات آغازین شب بوف، سخنان مازیار خطاب به هاله است که با لحنی اندوه‌بار، به شبی که حادثه رخ داده، اشاره کرده است.

«یادت می‌آید؟ روز بعد از آن شب بود، درست‌تر بگویم شب بعد از آن شب بود... شب همان روزی را می‌گویم که توگلد من بود و تو بر خلاف حالا که آرام دراز کشیده‌ای، یک‌جا بند نمی‌شدی. رستوران بوف بودیم» (شهبواری، ۱۳۸۸: ۷).

۱-۲. ابعاد مختلف فضا

بر مبنای شیوه حضور و رفتار شخصیت‌ها در زمان و مکان‌های خاص که نویسنده با هدف القای مفهوم نمادین، آن را تکرار کرده است، فضای داستان ابعاد مختلفی گرفته است. در فضای کلی رمان، فضای نمادین برآمده از زمان و مکان از ابتدا تا پایان گسترش یافته است، همچنین با توجه به وجود سه فصل که از زبان سه شخصیت در گفت‌وگو با زن نویسنده آمده است، با تعدد و دگرگونی فضا مواجه هستیم که هر کدام یک فضای فردی ایجاد کرده است، بنابراین فضای نمادین و فضای فردی، دو بعد مختلف فضا در رمان هستند.

۱-۱-۲. فضای نمادین

۱-۱-۱-۲. فضای برآمده از زمان

زمان در فراداستان اهمیت دارد.

«فضا و زمان که همواره در روایت حضور داشته در داستان‌های مدرن نه فقط به دلایل ارتباط با بافت و متن، بلکه به علت حضور در ساختار فرهنگی زبان، اهمیتی ویژه یافته است» (کورت، ۱۳۹۱: ۴۴).

فضای زمانی رمان، شب است که یک فضای نمادین در جهت محتوای داستان و اندیشه نویسنده آمده است. تمام وقایع در شب اتفاق افتاده است، از «شب بوف» که آن حادثه دزدی ماشین اتفاق می‌افتد تا «شب شیان» که نویسنده هاله را در هتل شیان می‌بیند، روایت‌ها در شب بیان شده است. شب در ادبیات ما به‌ویژه در ادبیات معاصر، مفهوم منفی دارد، در فرهنگ نمادها آمده است: شب «نشانه فقدان هرگونه امر بدیهی است» (شوالیه، گبران، ۱۳۸۵، ج ۴: ۳۰). «شب نماد دوره لقاح، جوانه‌زدن و فساد است که در روز بزرگ در هنگام پیدایش زندگی منفجر خواهد شد» (همان: ۳۰). عدم قطعیت و آشفتگی و روایت متناقض با این فضا برای خواننده روشن می‌شود، اتفاقی که در شب بوف رخ می‌دهد، در روز گریبان شخصیت‌ها را می‌گیرد و هر کدام را گرفتار می‌کند. تکرار این واژه در هر فصل، (شب بوف، شب شروع، شب واقعه، شب کوچک و شب شیان) مفهوم ترس و دلهره و ابهام را تداعی می‌کند. بیت آغازین رمان نیز «شب آستن است...» باعث ارتباط منسجمی با مفهوم شب در فصل‌ها شده است. نویسنده در طول روایت نیز پیوسته این واژه را از زبان شخصیت‌ها تکرار کرده است.

۱-۱-۲-۲. فضای برآمده از مکان

اگر مکان در ساختار داستانی نقش مؤثری ایفا کند و شخصیت‌های داستان به درون آن نفوذ کنند و سپس چنان گسترش یابد که همه روابط بین مکان‌ها، شخصیت‌ها و حوادث را دربرگیرد و تأثیر سامان‌یافته بر آن‌ها نهد، در این حالت مکان به فضا تبدیل شده است (فیصل، ۱۹۹۵: ۲۵۳). البته فضای داستانی گسترده و فراگیرتر از مکان است، فضا مجموعه همه مکان‌های داستان به اضافه روابط میان آن با حوادث و نگرش‌های شخصیت‌هاست، چون متشکل از نگرش‌های راوی داستان، زبان داستان، شخصیت‌های واقع‌شده در قالب مکان و سرانجام خواننده است (بحراوی، ۱۹۹۰: ۳۲). در این رمان، مکان‌ها به‌صورت نمادین، با ارتباط با شخصیت‌ها، نقش مؤثری در ایجاد فضا یافته‌اند. حوادث در

خیابان‌های شمالی، غربی و شمال شرقی تهران می‌گذرد. دو مکان اصلی، رستوران‌های زنجیره‌ای بوف و هتل شیان است. روایت در رستوران بوف آغاز شده و در هتل شیان تمام شده است. شهسواری با کاربرد نمادین این واژه‌ها، شخصیت‌ها را در آن‌جا گذاشته و وقایع داستانی رخ داده است، بوف که نماد شومی دارد، انتخاب شیان نیز شاید به دلیل منطقه آرام آن است که در پارک جنگلی واقع شده است و توصیف‌های اولیه فصل آخر از کاج‌ها مربوط به آن منطقه است. خود واژه شیان به معنی جزا و پاداش است (معین، ۱۳۹۱: ذیل واژه).

اگر به این مسأله برسیم که نویسنده در انتخاب مکان‌ها به کاربرد نمادین آن‌ها و انتقال معنا اندیشیده است، باید بگوییم، انتخاب هتل شیان می‌تواند نمادی باشد که در این هتل شخصیت‌ها، نتیجه کارهای خود را می‌بینند و راوی، شخصیت‌ها را در آن‌جا می‌بیند که توانسته به بهانه مشکلات روانی از مرگ نجات بیابد و اکنون دوره نقاهت خود را در آن‌جا می‌گذراند.

در شب بوف، هاله به نام هتل اشاره می‌کند، وقتی که ماشین را می‌زدند سمیرا به او می‌گوید راننده ماشین ممکن است به پلیس زنگ بزند هاله در جوابش می‌گوید:

«حالا تا آن خرس گنده زردی شلوارش را پاک کند و رامین را به جایی برساند و عمه جاننش پیداایشان کند و یادشان بیفتد به صدوده زنگ بزنند، ما شام‌مان را توی هتل شیان خورده‌ایم» (شهسواری، ۱۳۸۸: ۲۳).

مازیار در فصل شب شروع، به نویسنده می‌گوید: سمیرا را در هتل شیان دیده و با خود به خانه‌اش آورده بود (همان: ۵۰ و ۵۷).

انتخاب رستوران بوف نیز با عنوان نمادینش که بدیمنی و شومی را در بر دارد، فضای منفی داستان را ایجاد کرده است که خبر از یک حادثه شوم می‌دهد. آمیختگی آن‌ها با فضای نمادین «شب» با عنوان‌های شب بوف و شب شیان، فضا سازی را پررنگ‌تر کرده است. گویی از شب بوف تا شب شیان روایتی از یک زخم عمیق است که نشان می‌دهد این ما آدم‌ها هستیم برای خود قصه می‌بافیم در حالی که هیچ چیز دست ما نیست.

۲-۱-۲. فضاهای فردی

از آن‌جا که داستان چندین راوی دارد و راویان در روایت داستان با دیدگاه و تجربیات خود سخن گفته‌اند و روایت پیشین را نقض کرده‌اند ما در فضا سازی‌های متعدّد با دگرگونی فضا روبه‌رو هستیم. در این دگرگونی با سه روایت متناقض، سه فضای فردی به‌وجود آمده است که در آن هر کدام از

شخصیت‌ها، فضاسازی متناسب با تفسیر خود را ایجاد کرده‌اند و گاهی با دخالت در کار نویسنده به فضاسازی او از فصول قبلی ایراد گرفته‌اند. شہسواری با کمک لحن شخصیت‌ها، گفت‌وگو با آن‌ها و توصیف‌های زبانی از حالات و رفتار و وقایع، این فضاها را ایجاد کرده است.

۱-۲-۱. شب بوف و شب شروع: روایت مازیار: فضای اندوه‌وار رمانتیک

فصل شب بوف و شب شروع از طرف مازیار روایت شده است. در روایت شب بوف، فضای کلی یک فضای شوم است که خبر از حادثه‌ای می‌دهد؛ اما مازیار آن را با فضای اندوه‌وار رمانتیک توصیف کرده است. لحن مازیار در هر دو فصل، لحنی محزون، حسرت‌آلود و رمانتیک است که اندوه و اتفاقات ناگوار را تداعی می‌کند.

چندین بار جمله «بی تو نمی‌خندم» از زبان مازیار تکرار شده است، این توصیف، حالت مازیار در مقابل هاله است که فضای اندوه را ایجاد کرده است و نشان‌دهنده فقدان او است. مازیار حالا هاله را از دست داده و در نبودش شب بوف و شب شروع (شب آشنایی با او) را برای مخاطب تعریف می‌کند، در آغاز شب بوف با فضای رمانتیک با جمله «بی تو نمی‌خندم» فضاسازی شده است و این حالت او چندبار تکرار گشته است

شب بوف با این جملات آغاز شده است:

«بی‌شک بی تو بارها و بارها خواهم خندید. می‌دانم این قدر سر به هوا هستی و شاید بزرگوار که حتا یادت نمی‌آید یک روز قسم خوردم دیگر بی تو نخندم. وقتی حرفی می‌زنم مثل آن روزی که قسم خوردم دیگر محال است بی تو بخندم واقعاً فکر می‌کنم دارم یقینی-ترین حقیقت عالم را می‌گویم...» (شہسواری، ۱۳۸۸: ۷).

در رستوران بوف به او می‌گوید:

«فکر نکنم روزی بتوانم بدون تو به چیزی بخندم...» (همان: ۱۰).

وقتی با هم در مقابل هتل برف‌بازی می‌کنند، می‌گوید:

«همین طوری‌ها بود که پیش خودم فکر کردم مهم نیست بهت بگویم دیگر بی تو نمی‌خندم یا واقعاً دیگر بی تو نخندم. می‌دانستم حتا اگر بی تو بخندم فکر نمی‌کنم دیگر بشود بی تو خندید. منظورم درست و حسابی است. طوری که ... نه گمانم هیچ‌طور خوبی نمی‌شود بی تو خندید» (همان: ۱۳).

وقتی کنار خانه هاله می‌رسند:

«باز دوباره فکر می‌کردم ممکن است روزی بی تو بخندم؟» (همان: ۲۸)

فضای داستان در فصل شب شروع، در خطاب مازیار با نویسنده که می‌خواهد رمان هاله را بنویسد، همچنان رمانتیک است. مازیار از اینکه نویسنده اقدام به این کار کرده، خوشحال است؛ چون خودش منتقد است و آن را نقد می‌کند؛ اما نقد را نزد خود نگه می‌دارد. در آنجا مازیار خطاب به نویسنده، احساسش را به هاله گفته و با ضرب‌المثل «نوشداروی بعد از مرگ سهراب» فضای اندوه ایجاد کرده است.

«همه این کاغذپاره‌ها، نوشته‌هایی هستند که در آن‌ها سعی کرده بودم در برابر رمانت - نمی‌دانم بنویسم رمانت، رمان هاله یا رمانم - نقش منتقدی خارج از گود را بازی کنم، نمی‌شود، نشد. شاید نگهشان دارم تا از خواندشان سر ذوق بیایی که جناب آقای استاد دانشگاه منتقد و ویراستار بسیار جدی، همین که به اسم هاله می‌رسد به‌رغم همه تلاشی که می‌کند باز هم نمی‌تواند جلو احساساتش را بگیرد. در یکی از آن‌ها همین که خواستم ایراد صحنه برف‌بازی را بنویسم به توصیف صورت سرخ شده هاله که رسیدم و به دستش وقتی گلوله سرما را به صورتم می‌چسباند باور کن از گرمایش گر گرفتم، بگذریم نوش‌داروی پس از مرگ سهراب، همیشه و در هر زمان تلخ‌ترین بیهوده جهان است» (شهسواری، ۱۳۸۸: ۴۴).

۲-۲-۱-۲. شب واقعه، روایت هاله: فضای منطقی

در این فصل نویسنده، دو فصل نخست داستان را به هاله می‌دهد تا درباره نوشته اظهار نظر کند. هاله که اکنون در هتل شیان در حال استراحت است، با نویسنده مکاتبه می‌کند و نظراتش را در مورد رمانش می‌دهد. در روایت او فضای رمانتیک وجود ندارد. او به تشریح بیشتر ارتباط‌ها پرداخته که در آن فضای کلی متناقض‌وار پست‌مدرنیستی همچنان پایدار است؛ اما روایت خودش یک فضای منطقی در مقابل فضای رمانتیک مازیار دارد. مازیار در روایتش از جملات احساسی استفاده کرده است و هاله برعکس روایت مازیار ماجرا را واقعی‌تر توضیح داده است و در انتخاب جملات، جمله عاطفی یا غیرمنطقی دیده نمی‌شود. مثلاً در فصل پیشین مازیار روز آشنایی را با فضای رمانتیک توصیف کرده بود.

«در یک روز بارانی در تقاطع مدرس و جردن اتفاق می‌افتد» (همان: ۴۵)؛ اما هاله آن را رد می‌کند و می‌گوید «آن شب حداقل یک شب از آشنایی ما می‌گذشت» (همان: ۸۸).

در ادامه می گوید:

«حالا یادم آمد، فکر کنم چیزی که باعث شده مازیار ... شما را به اشتباه بیندازد این بود که تازه کتاب «عشق‌های خنده‌دار» میلان کوندرا را داده بود، بخوانم و توی یک لحظه، بدون هماهنگی قبلی، هر دو تصمیم گرفتیم مثل شخصیت‌های بازی اتواستاپ، بازی‌اش را درآوریم؛ یعنی برای اولین بار است، همدیگر را می‌بینیم» (شهسوار، ۱۳۸۸: ۱۹).

در بازی اتواستاپ «موضوع شکنندگی و بی‌ثباتی هویت بشر را با یک بازگشت به گذشته متجلی می‌کند. یک زوج جوان، در مسیر تعطیلاتشان، ناشناس بودنشان را در کل داستان نگه خواهند داشت. آن‌ها بر این عقیده‌اند که اتواستاپ، بازی می‌کنند با وانمودکردن به این که یکدیگر را نمی‌شناسند. این داستان اثبات نسبیّت هویت است» (کواتیک، ۱۳۸۲: ۶۴).

شخصیت هاله نیز رمانتیک نیست و کاملاً با آن‌چه مازیار تعریف کرده، متفاوت است. مازیار در فصل اول، در اثنای توصیفاتش، هاله را یک دختر اغواگر زیبا نامیده است که توانسته او را عاشق کند. شهسواری با آوردن صفت قرمز در توصیف پوشش او، این فضا را ایجاد کرده است.

«با قرمزی که ازت می‌بارید به چشم‌های گارسون خیره بودی بارانی چرم قرمز، شال قرمز با راه‌های باریک زرد، روژ جیغ قرمز، کفش‌های اسپرت قرمز. وقتی عصر دیدمت گفتم کافی بود شلوار قرمز چرم هم پات می‌کردی تا... که حرفم را قطع کردی و گفتی «تا سه سوت جردن را بند بیاورم» و این یعنی حسودی ممنوع» (شهسواری، ۱۳۸۸: ۸).

در تعریف هاله از خود، شخصیت اغواگری دیده می‌شود؛ اما تصریح می‌کند، زیبا نیست. در اثنای سخنانش به نویسنده می‌گوید:

«زن‌هایی که مثل من خوشگل نیستند، عادت دارند به حرف‌های کنایی خوبی که هدفشان درست همین حقیقت تأسف‌انگیز است که عزیزم زیبا نیستی» (همان: ۱۶).

هاله در رابطه‌اش با مازیار به نویسنده انتقاد می‌کند که چرا آن‌ها را عاشق و معشوق معرفی کرده است، در حالی که این‌طور نبود.

«شما در دو فصل اول رمان‌تان من و مازیار را کرده بودید لیلی و مجنون؛ ولی خیلی خوب می‌دانید که من مازیار را زیاد نمی‌شناختم. کل آشنایی ما هشت ماه هم نشد» (همان: ۱۶).

به همین ترتیب وقایع را توضیح می‌دهد، سرانجام در روایت توصیف اتفاق مرگ مازیار و سمیرا می‌گوید:

«راستی یک چیز را همه‌اش یادم می‌رود به‌تان بگویم، فصل اول رمان‌تان را یادتان هست که

من و سمیرا یک بی ام و، شاسی بلند را بلند کردیم و مازیار آدم حسابی شده بود. یادتان می آید دست آخر بی ام و را کجا ول کردیم و باز حتماً یادتان می آید آن جا یک رامینی بود که شما به عنوان شال گردن قرمز ازش نام برده بودید، این رامین در واقع عامل اصلی مرگ مازیار و سمیرا بود... وقتی رامین ماشین را پیدا می کند، فکر می کند احتمالاً ماها را می تواند تو همان محله گیر بیاورد. یک ماه تمام کشیک می دهد، فکر کنید یک ماه تا بالاخره یک روز من را می بیند و می شناسد. حالا آن چه روزی است؟ همان روز گروگان گیری یا به قول شما شب واقعه» (شهسواری، ۱۳۸۸: ۱۴۲).

۱-۲-۳. شب کوچک، روایت سوم، سمیرا: فضای نفرت و عشق

لحن سمیرا در گفت و گو با زن نویسنده، لحن یک زن شکست خورده منفعل را نشان می دهد که فضای داستان از رمانتیک مازیار و منطق ابهامی هاله به روایتی تلخ و خشن رسانده است. او به سبک زنان بی ادب که به اصطلاح کوچه و بازاری هستند، سخن می گوید. او گرچه سعی می کند در مقابل نویسنده، همانند یک انسان متشخص باشد؛ اما موفق نمی شود.

سمیرا از هاله متنفر است و او را با دش واژه «سلیطه» خطاب می کند. در حالی که هاله در فصل قبل در مورد آشنایی اش با مازیار و او گفته بود:

«بهترین بخش برای من آشنایی با سمیرا بود، واقعاً سمیرا حیف بود، چرا رمان او را نمی نویسد؟» (همان: ۱۶).

و وقتی که سمیرا می میرد او را جواهر توصیف می کند (همان: ۱۴۲).

شهسواری سخنان او را با واژگان عامیانه و الفاظ حرام که در پشت آن احساس عاشقانه به مازیار و نفرت از هاله، دیده می شود، آورده است. بدین ترتیب یک فضای نفرت و عشق ایجاد کرده است، او که گویا عاشق مازیار است با آمدن هاله متقلب، مازیار را از دست داده است، او هاله را مسئول مرگ مازیار معرفی می کند.

«هاله این قدر دو رو بود که جلو مازیار همیشه جوری رفتار می کرد که ته ماجرا یک خانم بیرون بیاید. بیشتر وقت ها گه کاری های این طوری اش با من بود... فکر نمی کردم از هاله اینقدر بدت بیاید چرا؟ فکر می کنید کی مازیار را به کشتن داد؟ درست است خود الپرگه به گور شده اش هم مُرد ولی مازیار را هم با خودش برد زیر خاک» (همان: ۱۴۴).

در هر سه روایت نیز، شخصیت‌ها در فضاسازی نویسنده دخالت کرده‌اند. مازیار در فصل شب شروع، به نویسنده می‌گوید:

«شاید بدت بیاید؛ اما حتماً کلمه‌ها و جمله‌های خارجی را از فصل اول رمانت حذف کن. حداقل اگر انگلیسی‌ها را می‌خواهی باشد، جملات فرانسه تیمسار و من را که مارسیز می‌خوانم بردار. می‌دانم تو صرفاً خواستی فضاسازی کنی؛ اما خواننده بدون شک فکر می‌کند، داری فضل فروشی می‌کنی که بی‌تعارف حال به هم زن است» (همان: ۵۸).

یا سمیرا به نویسنده انتقاد می‌کند که چرا مکان آشنایی‌اش را با مازیار اشتباه نوشته است، در فصل شب شروع مازیار گفته بود سمیرا را برای اولین بار در سفره‌خانه سنتی هتل شیان دیدم (شهسواری، ۱۳۸۸: ۵۷). سمیرا به نویسنده انتقاد می‌کند که آن را در نهایت اصلاح نکرده است:

«راستی چرا درستش نکردید؟ .. چی را؟ ... خودتان هم که در فصل سوم از زبان هاله گفته بودید من و مازیار اولین بار همدیگر را در بام تهران دیدیم» (همان: ۱۴۷).

۳-۲-۱-۲. شب شیان، فصل آخر: بازگشت به فضای ابهام و عدم قطعیت

فضای رمان بعد از روایت‌های مازیار، هاله و سمیرا، در فصل «شب شیان» بار دیگر به فضای اولیه داستان که فضای ابهام و تناقض بود باز می‌گردد. البته ناگفته نماند این فضا، در سه فصل که فضای فردی داشتند، دیده می‌شود؛ اما فصل آخر ادامه‌ای بر فصل اول است و بدین گونه فرآیند فضاسازی نویسنده تکمیل شده است. در این فصل مشخص می‌گردد قتلی «واقعی» رخ داده است و مازیار و سمیرا کشته شده‌اند. نویسنده به صراحت می‌گوید که روایت هاله درست است و روایت بقیه خیالی است. هاله، دختر سرهنگ اجلالی با نفوذ پدرش و داشتن پرونده پزشکی، زنده مانده است و دو نفر دیگر کشته شده‌اند. این که این حادثه چگونه بوده، روایت مستقیم وجود ندارد، تنها همان گونه که گفته شد، در «شب واقعه» هاله به صورت مبهم به نویسنده گفته است، رامین عامل مرگ مازیار و سمیرا است. در ادامه داستان نیز توضیحی در مورد آن نیست و گویا این اجازه به مخاطب داده شده است که با فرجام متعدّد همراه باشد و یکی از فرجام‌ها را انتخاب کند.

مقایسه‌ای که روایت هاله با دو روایت دیگر دارد، با فضای منطقی که در آن مشاهده شد، روایت درست‌تری می‌نماید، خود هاله در ابتدای روایت وقتی نوشته نویسنده به دست او می‌رسد به گفته خودش ناگهان حس می‌کند که حرفی برای گفتن دارد.

«اصلاً فکر نمی‌کردم روزی مثل امروز بنشینم پشت لپ‌تاب و برای شما پرحرفی کنم. نه

این‌که مثلاً به قول پدر، خاطرات آن ایام برایم خطرناک است و از این مزخرفات، فقط به این خاطر که ما انسان‌ها چیزی داریم به اسم کالبیر که در بعضی‌ها کوچک است و در بعضی‌ها بزرگ، من معمولاً از دسته دوم هستم...» (شهسواری، ۱۳۸۸: ۸۳).

هاله وارد گفت و گو با نویسنده می‌شود و روایتی متناقض از مازیار ارائه می‌دهد که در ارتباط با فضای کلی داستان، مخاطب متوجه ماجراجویی هاله و جعلی بودن دنیای روزمره می‌شود که شاید واقعاً روایت هاله می‌تواند درست باشد، یا روایت مازیار، یا سمیرا. این همان ساختار تداخلی رمان پست‌مدرنیسم است، به عقیده وُو ساختار تودرتو با درهم آمیختن روایت‌های راویان گوناگون، موجب می‌شود تا در واقعیت داشتن هر ساختار منفردی، تردید به وجود آید (وُو، ۱۳۸۳: ۱۹۹). اما فضای متناقض همچنان حاکم است، وقتی نویسنده مرد در فصل آخر به هتل شیان می‌رود، سه شخصیت مازیار، هاله و سمیرا در آنجا هستند، شخصیت مازیار و سمیرا عوض شده‌اند و ارتباطی با روایت دو فصل قبلی ندارند؛ ولی شخصیت هاله همان است.

دوستش عجیب‌ترین مشتری را به او معرفی می‌کند که هاله است.

«اما بگذار عجیب‌ترین مشتری‌مان را بهت معرفی کنم، درست روبه‌رو را نگاه کن. پیرمرد یک متر و هشتاد و هشت سانتی‌متری خوش قد و قامتی را می‌بینی که اسمش تیمسار اجلاالی است. آخرین رئیس دایره قتل آگاهی شاهنشاهی؛ اما بیشتر توجهت را به دختری که کنارش نشسته معطوف کن. دخترش است هاله، یک ماه می‌شود در هتل ما یک سوئیت اجاره کرده و تیمسار یک شب در میان به دیدنش می‌آید، حرف‌های زیادی پشت سرش است، از معروف‌ترین دخترهای مهمانی‌های شب‌های شمال شهر تهران است. شش ماه پیش اخبار پرونده‌شان صفحه حوادث روزنامه‌ها را رونق کاملی داده بود. توی یک ماجرای گروگان‌گیری دست داشته. در آن ماجرا یک پسر و یک دختر کشته می‌شوند و دختر تیمسار که اول فکر می‌کردند همه کاره ماجراست، جان سالم به در می‌برد» (شهسواری، ۱۳۸۸: ۱۵۶-۱۵۵).

تأمل در فضا سازی داستان نیز نشان می‌دهد، شهسواری توانسته فضای مبهمی را که در فصل اول آورده است، در فصل آخر بار دیگر ایجاد کند. سه روایتی که در سه فصل مجزا از زبان سه شخصیت گفته شد، هر کدام فضای مجزا داشت که در ارتباط با هم از نوع ارتباط تضادی بودند؛ زیرا هر روایتگر، متضاد از روایت دیگری، ماجرا را شرح داد؛ اما در این فصل، فضا را با فضای فصل شب بوف پیوند می‌دهد.

در آن فصل، در پایان فصل، مازیار با لحن اندوه‌وار از هاله یاد می‌کند که اکنون نیست، در توصیف نبودش گفته او در کنار کاج دراز کشیده و بیدار نخواهد شد با توجه به مفهوم نمادین درخت کاج که یک درخت همیشه سرسبز است و نمایانگر عمر ابدی است، توصیف دوباره کاج در مسیر هتل شیان که هاله در آن است می‌تواند فضای روایت مازیار را به این بخش پیوند بزند، مازیار در پایان فصل شب بوف گفته است:

«باید خفه شوم وقتی این طور آرام با این مانتو زرشکی کنار کاج‌های خیس دراز کشیده‌ای و می‌دانم هر چه عر بزخم بیدار نمی‌شوی» (همان: ۴۲).

در آغاز فصل شب شیان، نویسنده مرد در مسیر هتل به درختان کاج نگاه می‌کند، این توصیف شاعرانه از کاج می‌تواند تنهایی ما آدم‌ها در میان هزاران آدم دیگر باشد، چیزی که در جامعه امروزی دیده می‌شود.

«در همین زمان داشتم فکر می‌کردم کاج چه درخت تنهایی است، حتا وقتی مثل این‌جا انبوه باشد باز حس نمی‌کنی از درون یک جنگل می‌گذری، کاج انگار بسیار مغرور و خودبسند است و نمی‌خواهد فردیتش را زیر نام کلی جنگل از دست بدهد، همان لحظه تصمیم گرفتم اگر فردا یکی گفت دیشب کجا بودی؟ در جوابش بگویم در میان هزاران کاج حتماً نخواهم گفت در یک جنگل کاج» (شهسواری، ۱۳۸۸: ۱۵۰).

سپس از کاج به یاد افسردگی می‌افتد و می‌گوید:

«کاج‌ها را نگاه کنم. سرشاخه‌های سوزن سوزن که زیر نور در حال غروب، با تکان‌های نرمی که می‌خورند، همه چیز را برای فوران افسردگی مهیا می‌کردند» (همان: ۱۵۲).

هاله نیز در شب واقعه گفته بود که با پرونده پزشکی و افسرده بودن توانسته زنده بماند.

«اما این پرونده‌های پزشکی بعد از آن ماجرای کوفتی و مرگ مازیار و سمیرا کلی به دردم خورد. مثلاً الان در اوج افسردگی حاد هستم و تیمسار به توصیه پزشک من را آورده هتل شیان. هر شب هم بهم سر می‌زند، قرار است با خودم خلوت کنم تا این دوره اسف‌انگیز و دردناک را پشت سر بگذارم» (همان: ۱۵).

بدین ترتیب می‌توان با یک سرنخ نامرئی به اسم فضاسازی با واژه و کلیدواژه‌های نمادین، روایت اصلی را از فضای متناقض بیرون کشید هر چند این تناقض تا پایان رمان همچنان پایدار است.

۳. نتیجه گیری

در نگارش رمان شب ممکن که یک فراداستان است از شیوه‌های نگارش داستان‌های پست‌مدرنیسم استفاده شده است و همین امر تأثیر فراوانی بر فضای رمان شب ممکن داشته است و باعث شده که عنصر فضا بارها دچار دگرگونی و تغییر شود. یکی از ویژگی‌های این رمان آن است که از ابتدا تا انتهای رمان، با یک فضای کلی نمادین و چندین فضای روایتی روبرو هستیم. فضا سازی کلی داستان در جهت این مضمون پیش رفته است که قطعیت و واقعیتی ثابت در زندگی وجود ندارد و هر چیزی امکان دارد که دیر یا زود تغییر کند. اما فضاهای فرعی در هر فصل، با تکیه بر توصیف، زمان، مکان، لحن و شخصیت‌ها بوجود آمده است. نویسنده با استفاده از سه راوی که از زبان سه شخصیت در گفت‌وگو با زن نویسنده آمده است، سه فضای رمانتیک، منطقی و فضای عشق و نفرت ایجاد کرده است همچنین با هدف القای واژگانی با مفاهیم نمادین مانند «شب» و تکرار آن فضاهای مورد نظر خود را ایجاد کرده است. نویسنده در فصل‌های مختلف رمان، هر کدام از این فضاها را در تعامل با فضاهای دیگر قرار داده که همگی در جای خود و در درون یک فضای کلی قرار گرفته است. در نهایت باید نویسنده را در انتخاب فضاهای داستان و پیوند آنها با عناصر دیگر داستان و نگارش این رمان فراداستان به شیوه پست مدرنیسم موفق بدانیم.

کتابنامه

- ابرمز، ام، جی. (۱۳۸۴) فرهنگ توصیفی اصطلاحات ادبی، ترجمه سعید سبزیان. تهران: رهنما.
- بحراوی، حسن. (۱۹۹۰م) بنیه الشكل الروائی. بیروت: المركز الثقافی العربی.
- پاینده، حسین. (۱۳۸۵) نقد ادبی و دموکراسی. تهران: نیلوفر.
- حافظ، شمس‌الدین محمد. (۱۳۹۳) دیوان. مصحح محمد قزوینی و قاسم غنی. تهران: آدینه سبز.
- داد، سیما. (۱۳۸۵) فرهنگ اصطلاحات ادبی. تهران: مروارید.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۸۹) امثال و حکم دهخدا. گزیده و شرح فرج‌الله شریفی گلپایگانی. تهران: هیرمند.
- شریفی، محمد. (۱۳۸۷) فرهنگ ادبیات فارسی، ج ۱. تهران: فرهنگ نشر نو و معین.
- شهبواری، محمدحسن. (۱۳۸۸) شب ممکن. تهران: چشمه.
- فیصل، سمرووحی. (۱۹۹۵) بناء الروایة العربیة. دمشق: اتحاد الکتاب العرب.
- کادن، جی.ای. (۱۳۸۶) فرهنگ ادبیات و نقد. ترجمه کاظم فیروزمند. تهران: شادگان.

- کواتیک، و تسلا. (۱۳۸۲) *دنیای داستانی میلان کوندرا*، ترجمه عیسی سلیمانی. تهران: نگار و نیما.
- کورت، واسلی. (۱۳۹۱) *زمان و مکان در داستان مدرن*. ترجمه فرناز گنجی و محمدباقر اسماعیل پور. تهران: آوند دانش.
- مستور، مصطفی. (۱۳۸۶) *مبانی داستان کوتاه*. تهران: مرکز.
- معین، محمد. (۱۳۹۱) *فرهنگ معین*. تهران: امیرکبیر.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۷۶) *عناصر داستانی*. تهران: سخن.
- و، پاتریشیا. (۱۳۹۰) *فرادستان*، ترجمه شهریار وقفی پور، چاپ اول. تهران: چشمه.
- هارلند، ریچارد. (۱۳۸۵) *درآمدی تاریخی بر نظریه ادبی از افلاطون تا بارت*، گروه ترجمه شیراز زیر نظر شاپور جورکش، چاپ ششم. تهران: چشمه.
- یونسی، ابراهیم. (۱۳۸۶) *هنر داستان نویسی*. تهران: نگاه.
- شوالیه، ژان؛ گریبان، آلن. (۱۳۸۵) *فرهنگ نمادها (اساطیر، رؤیاها، رسوم، ایما و اشاره)*، ترجمه سودابه فضائلی. تهران: نشر جیحون.
- استادمحمدی، نوشین؛ حسینی، مریم. (۱۳۹۶) «چندزبانی و چندصدایی، ویژگی های پسامدرنیسم در رمان شب ممکن». *مطالعات زبانی و بلاغی*. سال ۸، شماره ۱۶، صص ۹-۲۶.
- ایران زاده، نعمت الله؛ لیاقی مطلق، نفیسه. (۱۳۹۶) «عدم قطعیت در فراداستان شب ممکن». *نقد ادبی و بلاغت*، سال ۶، شماره ۱، صص ۵۶-۷۰.
- بامشکی، سمیرا. (۱۳۹۵) «جهان های موازی و معنی شناسی روایت». *نقد ادبی*. سال ۹، شماره ۹ (۳۴)، صص ۹۱-۱۱۸.
- لسلی، لوئیس. (۱۳۷۱) «عناصر داستان (نقش صحنه، لحن و زبان در داستان)». *ادبیات و زبان ها*، سال ۱، شماره ۲، صص ۲۶-۲۷.

References

- Abrams, M, J. (2005). *Descriptive Dictionary of Literary Terms*, translated by Saeed Sabzian, Tehran: Rahnama.
- Bahravi, H. (1990). *The Strength of the Narrative Form*. Beirut: Arab Cultural Center.
- Payendeh, H. (2006). *Literary Criticism and Democracy*. Tehran: Niloofar. [In Persian]
- Hafez, Shamsuddin Mohammad (2014). *Collection*. Edited by Mohammad Qazvini and Qasim Ghani. Tehran: AdinehSabz. [In Persian]

- Dad, S.(2006). *Dictionary of Literary Terms*. Tehran: Morvarid.[In Persian]
- Dehhoda, AA.(2010). (AmsalvaHakam) *Proverbs and Apothegm of Dehhoda*. Excerpts and Description of FarajollahSharifiGolpayegani. Tehran: Hirmand.[In Persian]
- Sharifi, M.(2008). *Dictionary of Persian Literature*.Vol. 1. Tehran: FarhangeNashr Now and Moein.[In Persian]
- Shahsavari, M.H (2009). *Possible Night (ShabeMomken)*. Tehran: Cheshmeh.[In Persian]
- Samarrouhi,F. (1995). *According to the Arab Tradition*. Damascus: Al-Kitab Al-Arab.
- Kaden, J.E (2007). *Dictionary of Literature and Criticism*. Translated by KazemFiroozmand, Tehran: Shadegan.
- Quatik, V. (2003). *The Fictional World of Milan Kondera*. Translated by Isa Soleimani. Tehran: Negar and Nima.
- Kurt, W.(2011). *Time and Place in Modern Storytelling*. Translated by FarnazGanji and Mohammad BaqerEsmailpour, Tehran: AvandDanesh.
- Mastoor, M. (2007). *Short Story Basics*. Tehran: Markaz.[In Persian]
- Moein, M. (2011). *Moein Dictionary*. Tehran: Amirkabir.[In Persian]
- Mirsadeghi, J. (1997). *Fictional Elements*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Woo, P. (2011). *Meta Story*. Translated by ShahriarVagfipour. First Edition. Tehran: Cheshmeh.
- Harland, R. (2006). *A Historical Introduction to Literary Theory from Plato to Barthes*. Shiraz translation group under the supervision of Shapurjorkesh. Sixth edition, Tehran: Cheshmeh.
- Younesi, I. (2007). *The Art of Storytelling*. Tehran: Negah.[In Persian]
- Chevalier, J., Gerbran, A.(2006). *Dictionary of Symbols (Myths, Dreams, Customs and Gestures)*. Translated by SoodabehFazaeli. Tehran: Jeyhun Publishing.
- OstadMohammadi, N. & Hosseini. M.(2017). "Multilingualism and polyphony, the characteristics of postmodernism in the novel of Possible Night". *Linguistic and Rhetorical Studies*. Year 8. No. 16, pp. 9-26.[In Persian]
- Iranzadeh, N., LiaqiMotlaq, N. (2017). "Uncertainty in the meta-story of the possible night." *Literary Criticism and Rhetoric*, Year 6. No. 1, pp. 56-70.[In Persian]
- Bamshki, S. 2016). "Parallel Worlds and the Semantics of Narrative". *Literary Criticism*. Year 9. No. 9 (34), pp. 91-118.[In Persian]
- Leslie, L. (1992). "Elements of the story (Role of Scene, Tone and Language in the Story)". *Literatures and Languages*, Volume 1. Number 2, pp. 26-27.